

ANDRZEJ F. DZIUBA

ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ MIKOŁAJA Z MOŚCISK (1559—1632)

Treść: Wstęp; I. Życie Mikołaja z Mościsk; II. Dominikańska szkoła teologiczna; III. Twórczość Mikołaja z Mościsk; Zakończenie.

WSTĘP

Polska teologia moralna XVII w. posiada już wiele monograficznych opracowań. Zwłaszcza czołowi moraliści tego okresu: Sz. S. Makowski († 1683), Adam z Opatowa († 1647), T. Młodzianowski († 1686), Samuel z Lublina (Wierchoński † 1638) i F. Ohm Januszowski († 1712) doczekali się licznych i gruntownych opracowań¹. Wskazano w nich na prężność teologii moralnej tej epoki. Do grona jej wybitnych teologów należy dołączyć także dominikanina Mikołaja z Mościsk. Można go uznać za pierwszego polskiego moralistę, który w sposób bardziej całościowy zajmował się tą dyscypliną wiedzy teologicznej.

Pierwsze wzmianki biograficzne dotyczące Mikołaja z Mościsk ukazały się jeszcze za jego życia. Autorami ich byli: współbrat zakonny Abraham Bzowski² i kanonik krakowski Szymon Starowolski³. Sam Mikołaj z Mościsk w wy-

¹ Por. W. Wicher, *X. Szymon Stanisław Makowski teolog moralista polski z XVII w.*, Kielce 1926; J. Bereziński, *Adam z Opatowa teolog moralista XVII wieku*, Lublin 1977 (mps ArKUL); F. Greniuk, *Tomasz Młodzianowski teolog moralista*, Lublin 1974 s. 6; F. Kuczka, *Ferdynand Ohm Januszowski teolog moralista polski z drugiej poł. XVII w.*, Kraków (1959) (mps Arch. Sem. Krak.).

² A. Bzowski, *Propago D. Hyacinthi Thaumaturgi Poloni, Venetiis 1606* s. 87—95.

³ Sz. Starowolski, *Scriptorum Polonicorum Hecatontas, Venetiis 1625* s. 101 (tl. pol.: *Setnik pisarzy polskich albo pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich*, por. J. Starnawski, Kraków 1970 s. 193—194. 321).

jaśnieniach do konstytucji dominikanek podaje spis swych dzieł ascetyczno-mistycznych⁴. Oprócz tych dwóch notatek na później pisanych życiorysach zaciążyła biografia oparta na Aktach kapituły generalnej odbytej w Walencji w 1647 roku⁵. Lakoniczne i nie zawsze ścisłe informacje znajdują się w encyklopediach⁶. Wszystkie bibliografie, choć niekiedy mówią o jego twórczości bardzo obszernie, są niekompletne, pełne nieścisłości i dowolności w przeprowadzaniu opisu bibliograficznego poszczególnych dzieł⁷. Braki te posiada też Nowy Korbut⁸ oraz w mniejszym stopniu *Bibliografia polska* K. Estreichera⁹. Odnosi się to również do omówień Mikołaja z Mościsk zamieszczanych w biografiach czy katalogach osób znacznych¹⁰, dziejach zakonu kaznodziejskiego¹¹, historiach literatury¹² oraz w wielu publikacjach z zakresu polskiej kultury¹³. Nieścisłości zawierają niemal wszystkie opracowania

⁴ Mikołaj z Mościsk, *Reguła S. Augustyna Hipponenńskiego, biskupa i doktora kościelnego. Constitucie Siostr wtórego habitu zakonu kaznodziejskiego*, przełożone na polskie przez F. N. M. ord. pread. z zlecenia przełożonych (b. m. i r. w.) (Kraków po 1626) s. 245 n.

⁵ *Vita Servi Dei Nicolai Moscicensis ex actis Capituli Generalis, Valentiae 1647 celebrati, de verbo ad verbum desumpta*. W: Nicolai Moscicensis, *Theologia moralis*, cz. 4, Cracoviae 1683 s. 94—95.

⁶ F. M. Sobieszczanski, *Mościcki (Mikołaj)*. W: *EncOrg.*, t. 18 (1865) s. 912 n.; W. Knapiński, *Mościcki (z Mościsk) Mikołaj*. W: *EKośc.*, t. 15 (1883) s. 157—160; *Mościcki Mikołaj*. W: *WEPI*, t. 48 (1912) s. 530; *Mościcki Mikołaj*. W: *PEK*, t. 27—28 (1912) s. 229.

⁷ W. A. Maciejewski, *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. 3, Warszawa 1852 s. 172. 710 nn. A. Jacher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce od zaprowadzenia w niej druku do roku 1830 włącznie*, t. 2, Wilno 1843 s. 325. 360. 363—364. 620; t. 3, Wilno 1857 s. 6. 53. 289. 332 i in.

⁸ N Korbut, *Piśmiennictwo staropolskie*, t. 2 (1964) s. 544 n.

⁹ *Estr*, t. 22 (1908) s. 582—586.

¹⁰ M. Siewkowski, *Świątnica Pańska*, Kraków 1743 s. 311; F. Jaroszewicz, *Matka świętych Polska*, Kraków 1767 s. 375 (pod datą 31 VII); I. Chodynicki, *Dykcjonarz uczonych Polaków*, t. 2, Lwów 1833 s. 129 n.

¹¹ S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861 s. 207—210; J. Quetif — J. Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. 2, Torino 1961 s. 546; R. Świętochowski, *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*. W: *DTKP*, t. 2, cz. 2 (1975) s. 271 n.

¹² F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej*, t. 2, Warszawa 1814 s. 22; M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 6, Kraków 1851 s. 307; t. 9, Kraków 1857 s. 183. 223. 461. -

¹³ S. Fischer, *Matka Boska Bocheńska i jej kult na tle życia religijnego w dawnej Bochni*, Bochnia 1934 s. 98; J. Długosz, *Mecenat kulturalny S. Lubomirskiego (1583—1649)*. W: *Wiek XVII. Kontreformacja, Barok*. Prace z historii kultury (red. J. Pelc), Wrocław 1970

cowania poświęcone wybranym zagadnieniom z jego twórczości filozoficznej czy teologicznej¹⁴. Najpełniejszy życiorys oraz zestaw jego dorobku pisarskiego podał J. K o w a l s k i w pracy doktorskiej przedstawionej na Wydziale Teologicznym KUL¹⁵. Autor zebrał wiele szczegółów z jego życia na podstawie różnych źródeł rękopiśmiennych. Podany zestaw pism jest prawie kompletny, choć i on posiada wiele niedokładności.

Przeprowadzając krytyczną weryfikację dotychczasowych ustaleń oraz poszerzając je o nowe badania archiwalne, przedstawimy najpierw życie Mikołaja z Mościsk, a następnie jego twórczość pisarską na tle ówczesnej szkoły dominikańskiej.

I. ŻYCIE MIKOŁAJA Z MOŚCISK

W historiografii polskiej znany jest on jako Nicolaus Mosciensis, Mikołaj Mościcki, Nicolaus Mosticensis czy Mikołaj z Mościsk. Wydaje się, że najtrafniej będzie nazywać go Mikołajem z Mościsk, podobnie jak mówi się o Adamie z Opatowa, Aleksandrze z Hales czy św. Tomaszu z Akwinu. Mikołaj z Mościsk urodził się 5 VIII 1559 r. w Mościskach, miasteczku położonym w diecezji przemyskiej, w woj. ruskim. Przekazy źródłowe nie podają imion rodziców. Pierwsze nauki pobierał w tamtejszej szkole klasztornej dominikanów, ufundowanej w początkach XV w. Wpływom szkoły konwentalnej przypisać zapewne można zrodzenie się powołania, zrealizowanego w zakonie kaznodziejskim. Jednakże nie sposób pominąć też roli rodziców, którzy dbali o odpowiednie wychowanie religijne i moralne, zgodne z ogólnie przyjętymi zwyczajami wśród polskich, katolickich warstw mieszczańskich.

Po odbyciu rocznego nowicjatu złożył Mikołaj 30 VII 1575 r. w klasztorze Św. Trójcy w Krakowie profesję prywatną, uro-

s. 355; K. Górski, *Dzieje życia wewnętrznego dominikanów polskich w XVI—XVIII wieku (Problematyka i źródła)*, STNKUL 19 (1970) s. 81 n.

¹⁴ W. Wicher, *Mikołaj z Mościsk, teolog moralista i pisarz ascetyczny z początku XVII w.*, PT 9 (1928) s. 209—225; S. Ziemiński, — A. Spiralo, *Logika Mikołaja Mościckiego. Z badań nad logiką polską doby Odrodzenia*, AHFMS 1 (1957) s. 43 n.; S. Ziemiński, *Mikołaj z Mościsk*. W: FPS (1971) s. 273.

¹⁵ J. Kowalski, *Nauka Mikołaja z Mościsk o modlitwie wewnętrznej*. Kraków 1966 s. 4—32 (mps). Fragment zawierający życie i spuściznę pisarską Mikołaja z Mościsk ukazał się jako artykuł: J. Kowalski, *Życie, działalność i spuścizna pisarska dominikanina Mikołaja z Mościsk (1559—1632)*, CzST 4 (1976) s. 147—164.

czystą zaś 6 VIII tegoż roku, po ukończeniu szesnastego roku życia. W czasie jego nowicjatu prowincjałem był Melchior z Mościsk, wybrany na to stanowisko ponownie w 1570 r., natomiast przeorem klasztoru — Dionizy Obrycki. Magistrami nowicjatu w tym okresie byli: Zygmunt — lektor, Gabriel z Torunia, Marcin, Walerian, Florian — lektor, Stanisław Strykowita — bakałarz *artium* i Stanisław Tomczycki. Podczas nowicjatu Mikołaj z Mościsk zaczął uczęszczać do szkoły początkowej dla profesów — nowicjuszy w krakowskim konwencie. Szkoła ta pomagała w opanowaniu łaciny, uczyła także podstaw filozofii¹⁶. Następnie przeszedł do studium generalnego. Można sądzić, że będąc *conventus Cracoviensis alumnus* dał się poznać jako nieprzeciętnie zdolny, skoro już jako kleryk 20 V 1582 r. został skierowany na studia zagraniczne do Bolonii¹⁷. Odwołany 29 IX 1583 r., pozostał z niewiadomych przyczyn nadal za granicą, kontynuując studia z zakresu teologii. Pismem z 12 VII 1584 r. kapituła prowincjalna przeniosła go na dalsze studia do Padwy, gdzie w tym samym roku uzyskał stopień lektora. Po powrocie do kraju dokonał nostryfikacji lektoratu i objął katedrę filozofii w studium generalnym na okres czterech lat. Jako prymariusz prawdopodobnie wykładał początkowo logikę i dialektykę, ponieważ był to konieczny etap do dalszej kariery naukowej¹⁸. Święcenia kapłańskie przyjął albo przed wyjazdem na studia (1582 r.) lub też bezpośrednio po powrocie (1584 r.).

Przebywając w Krakowie lektor Mikołaj z Mościsk wpisał się w 1585 r. do Bractwa Różańcowego przy kościele klasztornym Św. Trójcy. Od 1587 r. na mocy nominacji generała zakonny S. Fabri'ego, a następnie M. H. Beccarii'ego pełnił funkcję promotora tego Bractwa, zajmując się młodzieżą akademicką oraz elitą świeckich katolików skupionych w Bractwie¹⁹. Przez trzy lata (od IX 1589 r. do IX 1592 r.) pełnił urząd kaznodziei w klasztorze Bożego Ciała we Lwowie. Z chwilą rozpoczęcia pracy kaznodziejskiej otrzymał także tytuł kaznodziei generalnego, który wtedy miał charakter stopnia

¹⁶ J. Kłoczowski, *Kształcenie w polskiej prowincji dominikańskiej w początkach XVI w.*, ZH 34 (1969) nr 3 s. 113.

¹⁷ J. Quetif — J. Echarard, dz. cyt., s. 546.

¹⁸ Z. Włodek, *Filozofia a teologia w ujęciu mistrzów krakowskich*, W: *Filozofia polska XV w.*, Warszawa 1972, s. 59 n.

¹⁹ E. H. Wyczański, *Studia nad wewnętrznymi dziejami kościelnymi w Małopolsce na schyłku XVI w.*, PKan 7 (1964) nr 3—4 s. 59—89; ES t. 1 (1939) s. 116 n.

naukowego. Bakalaureat teologii uzyskał w krakowskim studium generalnym 27 V 1592 r.²⁰ Natomiast magisterium (doktorat) teologii otrzymał tamże 6 II 1594 r., będąc jednym z ośmiu doktorów, jakich miała prawo w tym okresie posiadać polska prowincja. Po zatwierdzeniu doktoratu rozpoczął wykłady kazusów sumienia w kapitularku klasztornym w Krakowie. Wykłady te cieszyły się dużym powodzeniem, gromadząc licznych słuchaczy także spoza konwentu krakowskiego²¹. Pobyt magistra Mikołaja z Mościsk w Krakowie trwał jednak krótko, ponieważ w 1594 r. wyjechał w sprawach zakonnych do Warszawy oraz do Rzymu, zapewne do generała zakonu. Od następnego roku ponownie pracował w klasztorze krakowskim, pełniąc oprócz zajęć naukowo-dydaktycznych funkcję regensa studium krakowskiego. Stanowisko to, które objął prawdopodobnie pod koniec 1593 r., piastował z przerwą jako bezpośredni następca S. Lubomlczyka do 1603 r.

W 1595 r. doszło do nieporozumień pomiędzy prowincją polską zarządzaną przez Feliksa z Sieradza, a klasztorami wschodnimi, którym patronował klasztor lwowski. W sporach tych brał czynny udział Mikołaj z Mościsk, opowiadając się zdecydowanie za całością granic prowincji polskiej. Dla załagodzenia konfliktu prowincjał mianował go przeorem lwowskim i wikariuszem kontraty ruskiej. Urzędów tych jednak nigdy nie objął, choć prawnie posiadał je do 18 VIII 1598 r. Po odwołaniu go z tych urzędów nadal zajmował się tą sprawą, kierując osobiste pismo do generała zakonu M. H. Beccarii'ego, datowane dn. 28 V 1599 r.²² Dn. 19 VIII 1598 r. został zamianowany przeorem klasztoru św. Jakuba w Sandomierzu. W 1600 r. objął na sześć lat przeorstwo klasztoru w Bochni, założonego przez królową Jadwigę w 1375 r. Jako przeor troszczył się m. in. o kult Matki Bożej w klasztornym kościele²³.

Prawdopodobnie pod koniec przeorstwa w Bochni objął rządy konwentem plockim i kontratą mazowiecką. Rezydencją je-

²⁰ Błędne daty podają: R. Świętochowski, art. cyt., s. 271 (1591 r.) i R. Świętochowski — A. Chruszczewski, *Polonia Dominicana apud extraneos 1520—1800*. W: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1972* (red. J. Kłoczowski), t. 2, Warszawa 1975 s. 478 (6 II 1594 r.).

²¹ *Vita*, art. cyt., s. 95; Sz. Starowolski, *Scriptorum*, dz. cyt., s. 101.

²² *Epistolae Summorum Pontificum*, Rps Pp 52 ArDomKr. Dokument nr 150 k. 1.

²³ S. Barącz, *Archiwum WW OO. Dominikanów w Jarosławiu*, Kraków 1887 s. 11; S. Fischer, dz. cyt., s. 98 n.

go jako wikariusza był klasztor św. Dominika w Płocku, przeżywający w tym okresie szczególny rozkwit²⁴. Jednocześnie brał czynny udział w zakładaniu sochaczewskiego klasztoru sióstr dominikanek trzeciego zakonu. Zaangażowany był także w reformę benedyktynek chełmskich, gdzie dał się poznać jako zwolennik obostrzonej papieskiej klauzury zakonnej w klasztorach żeńskich. O jego postawie w opowiadaniu się za utrzymaniem się dawnej surowszej obserwancji informują także kroniki dominikanek „Na Gródku” i dominikanek przemyskich. Pod koniec drugiej kadencji przeorstwa płockiego i zarządu kontratą mazowiecką miały miejsce burzliwe wydarzenia w łonie zakonu. Grupa ojców, którym przewodzili Jacek Mlecki i Wincenty Bloch, oskarżyła Mikołaja z Mościsk o stronnictwo i krzywdzenie niektórych zakonników. Mikołaj skierował do rady prowincji memoriał, domagając się zbadania sprawy i wymierzenia sprawiedliwości. Nastąpiło to na kapitule prowincjalnej w Lublinie w 1611 r., która zastosowała sankcje karne wobec obu oskarżycieli. Powołała także komisję stałą porozumiewawczą, mającą na celu rozstrzygnięcie spornych problemów. W skład komisji weszło dwóch przedstawicieli konwentu krakowskiego, z których jednym był Mikołaj z Mościsk, oraz dwóch z pozostałych klasztorów, tj. z Płocka i Lublina.

Dn. 3 IX 1611 r. Mikołaj z Mościsk powrócił do Krakowa, gdzie pozostał do końca życia. Położył duże zasługi przy założeniu klasztoru sióstr dominikanek „Na Gródku”²⁵. Pełnił tam również obowiązki kierownika duchownego i spowiednika. Te same funkcje wykonywał u ss. norbertanek na Zwierzyńcu. Pozostawał w bliskich kontaktach z Dorotą Kątską († 1643 r.), ksienią zwierzyńską, której dedykował swoje trzy dzieła ascetyczno-mistyczne. W tym okresie był także zaangażowany w spory teologiczne z arianami²⁶. Był to najintensywniejszy okres jego życia, jeśli chodzi o pracę naukową, umożliwiającą

²⁴ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1917 s. 507—511; *Dzieje Płocka*, Płock 1973; W. Müller, *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI w. do rozbiorów*, *Studia Płockie* 3 (1975) s. 153 nn.

²⁵ *Kronika albo opisanie postępów a zachodów około fundowania Panien Dominikanek na Gródku w Krakowie*, Rps 14. Bibl. SS. Dominikanek w Krakowie, ks. 18. 42. 68. 126.

²⁶ A. Bzowski, dz. cyt., s. 89; K. Chodykiewicz, *De rebus gestis in Provincia Russiae Praedicatorum. Commentarius libri XI digestus*, Berdyczów 1780 s. 333; J. I. Kraszewski, *Okruszynty. Uczeni i pisarze Zakonu Kaznodziejskiego*, t. 1, Warszawa 1856 s. 220.

dzięki zwolnieniu go z wszelkich obowiązków administracyjnych. W tym czasie powstały prawie wszystkie jego dzieła teologiczno-moralne i ascetyczno-mistyczne²⁷. Jednocześnie prowadził wykłady z teologii moralnej w studium generalnym. Kontynuował też publiczne wykłady kazusów sumienia. W wielu dokumentach nazywany jest *pater provinciae*²⁸. Jest faktem pewnym, że biskup krakowski Marcin Szyszkowski jako senator zasięgał u niego rady w sprawach rządów państwem, a jako kapłan i rządcą diecezji radził się w sprawach teologiczno-moralnych. Proponował mu także sufraganię krakowską. Mikołaj z Mościsk odmówił jednak przyjęcia tej godności, pragnąc prowadzić nadal życie zakonne. Zmarł tknięty apopleksją w Krakowie 6 VI 1632 r. w wieku 73 lat, w 58 roku profesji zakonnej, po odprawieniu Mszy św. w uroczystość Trójcy Św., do której żywił szczególne nabożeństwo²⁹. Pochowany został w klasztornym kościele.

Wszystkie znane notatki biograficzne poświęcone Mikołajowi z Mościsk wydają o nim pozytywne świadectwo jako o człowieku i zakonniku. Pomimo spełnianych w zakonie funkcji cechowała go osobista skromność, ogromna sumienność, odpowiedzialność i niezwykła pracowitość. Cechy te wpłynęły na uznanie, jakim cieszył się nie tylko wśród najbliższych, lecz także w całej prowincji polskiej oraz u biskupów i osób świeckich. Dzięki swemu wykształceniu oraz nieprzeciętnej osobowości odegrał znaczną rolę w polskiej prowincji dominikanów przełomu XVI i XVII w. Wywarł także wpływ na rozwój życia zakonnego, szczególnie przez swe dzieła ascetyczno-mistyczne.

²⁷ Rada konwentu krakowskiego dn. 3 I 1614 r. podjęła uchwałę pozwalającą magistrowi Mikołajowi z Mościsk na wypożyczenie książek z biblioteki klasztornej bez jakichkolwiek ograniczeń, ponieważ są one mu potrzebne do pisania jego dzieł: *Eodem die conclusum est, ut r. p. fratri Nicolao Mosticensi, s. theol. mgro., libri quidam necessarii eidem ex Bibliotheca communi extracti commendentur (ad) scribendum quorundam librorum. Primus liber Consiliorum Conventus Cracoviensis SS. Trinitatis ab anno Domini 1596.* ArDomKr ks. 33. Rps Kr 10. Na takie postawienie sprawy mogły mieć wpływ także uprzednie darczywny Mikołaja z Mościsk dla biblioteki konwentu krakowskiego. Por. R. Świętochowski, *Biblioteka OO. Dominikanów w Krakowie*, ABMK 33 (1976) s. 302.

²⁸ Zapewne pod wpływem tej nazwy kilku autorów nazywa Mikołaja z Mościsk prowincjałem: W. A. Maciejowski, dz. cyt., s. 710; F. M. Sobieszcański, art. cyt., s. 912.

²⁹ *Vita*, art. cyt., s. 95; L. Teleżyński, *De rebus Provinciae S. Hyacinthi Ord. Praed. (od 1216 do 1791)*, ks. 221. Rps 93 I F BKór; J. Quetif — J. Echard, dz. cyt., s. 546.

Również dzisiejsi badacze podkreślają jego znaczenie jako wybitnego pisarza dominikańskiego w zakresie filozofii i teologii³⁰.

II. DOMINIKAŃSKA SZKOŁA TEOLOGICZNA

Dla poznania i zrozumienia spuścizny pisarskiej Mikołaja z Mościsk konieczne jest umieszczenie jej w kontekście ówczesnej szkoły dominikańskiej, która miała pewne specyficzne założenia w zakresie uprawiania teologii. Od 1483 r. zalecane było w zakonie studium dzieł św. Tomasza z Akwinu. W 1551 r. kapituła generalna w Salamance, a następnie w 1571 r. w Rzymie nakazały całkowicie wycofać z nauczania teologii *Sentencje* Piotra Lombarda, a wykład oprzeć na *Sumie* Akwinaty. Kapituły te wymieniają 27 uniwersytetów, w których dominikanie mogli studiować, zapewne z racji wykładanej tam doktryny tomistycznej³¹.

W teologii moralnej oznaczało to powiązanie zagadnień teoretycznych z praktycznymi. Treść wykładu, za wzorem Akwinaty, miała układ według cnót teologicznych i kardynalnych. Otwarta jednak była także na ówczesne problemy i nurty myśli teologiczno-moralnej, co przejawiało się m. in. w uwzględnianiu moralnych aspektów życia ekonomicznego czy nawet politycznego oraz w dostosowywaniu tematyki wykładów do potrzeb chwili³². Jako zjawiska negatywne trzeba wymienić dość często spotykany nominalizm z daleko posuniętą spekulacją oraz korzystanie z komentarzy bez ich krytycznej oceny³³. Poza wykładami obowiązywały słuchaczy teologii moralnej konferencje i dysputy jako swoiste uzupełnienie o charakterze praktycznym. W studium generalnym lwowskim od

³⁰ S. Ziemiński — A. Spiralo, art. cyt., s. 46, 48, 69; K. Górski, *Teologia ascetyczno-mistyczna (wiek XVI—XVIII)*. W: DTKP, t. 2 cz. 1 (1975) s. 440; S. Ziemiński, art. cyt., s. 273; W. Wicher, art. cyt., s. 225.

³¹ F. Cayre, *Patrologie et histoire de la théologie*, t. 2, Paris 1945 s. 733—738, 742 n.; P. Mandonnet, *Frères prêcheurs (La théologie dans l'Ordre)*. W: DThC, t. 6 (1948) kol. 906.

³² B. Häring — L. Vereecke, *La théologie morale de S. Thomas* s. 682; J. A. Fernandez-Santamaria, *Hiszpańska myśl polityczna epoki renesansu*, ORP 20 (1975) s. 5—19.

³³ B. Häring — L. Vereecke, art. cyt., s. 682 n.; J. Bajda, *Teologia moralna (kazuistyczna) w XVII—XVIII w.* W: DTKP, t. 2 cz. 1 (1975) s. 271.

1611 r. był osobny wykład kazuistyki, dla której tematykę czerpano z komentarza T. Kajetana († 1534 r.). Wykład obowiązywał wszystkich zakonników — kapłanów i odbywał się najpierw raz w tygodniu, a od 1646 r. trzy razy tygodniowo³⁴.

Mimo nierozdzielania materiału moralnego i dogmatycznego najbardziej w szkole dominikańskiej usamodzielniała się teologia moralna, wchłaniając w siebie nawet prawo kanoniczne i zakonne, teologię życia wewnętrznego i mistykę. Główną przyczyną tego było wspomniane ukierunkowanie praktyczne na spowiedź i kaznodziejstwo, które stanowiły główne zadanie zakonu kaznodziejskiego. Dominikanie także jako pierwsi dokonali podziału teologii na spekulatywną i moralną. Właściwe zagadnienia teologii moralnej ogólnej były omawiane w ramach teologii spekulatywnej, natomiast zagadnienia szczegółowe omawiano w kazusach sumienia. Po reformie z 1585 r., zarządzającej zatrudnienie oddzielnych profesorów dla teologii spekulatywnej i moralnej, jedynym podręcznikiem była *Suma* św. Tomasza z Akwinu. Wykłady z zakresu teologii moralnej obejmowały całą część drugą, ale z pominięciem czwartej księgi *Sentencji* Piotra Lombarda. Dlatego dominikanie nie odczuwali potrzeby odrębnego podręcznika teologii moralnej, jak to miało miejsce np. u jezuitów³⁵.

Dominikanie posiadali bardzo rozwinięty system organizacji studiów: poprzez studia konwentualne, partykularne, materialne i formalne aż do studium generalnego, zwanego studium uniwersyteckim, które miało prawo nadawania stopni naukowych oraz przeprowadzania wszystkich egzaminów. Wśród innych studiów generalnych na pierwszy plan wysuńło się w zakonie studium krakowskie założone w 1973 r.³⁶ Oprócz rektora (regensa), magistra ze stopniem lektora oraz przeora każde studium generalne miało tzw. bakałarza studium, do którego należało prowadzenie wykładów z teologii moralnej. Kontakty zagraniczne rzutowały także na sposób uprawiania teologii moralnej, zależnej od środowisk hiszpań-

³⁴ R. Świętochowski, art. cyt., s. 217. 220.

³⁵ J. A. Spież, *Dominikanie w Polsce*. W: Chrześcijańska odpowiedź na pytanie człowieka, Warszawa (b. r. w.) (1972) s. 32; J. Theiner, *Die Entwicklung der Moraltheologie zur eigenständigen Disziplin*, Regensburg 1970 s. 328—338.

³⁶ Por. P. Kielar, *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*. W: *Studia*, dz. cyt. t. 1, Warszawa 1975 s. 334—357; J. B. Korolec, *Studium Generale w Krakowie — prawne warunki istnienia*, MHFS 4 (1965) s. 100—113.

skich, włoskich czy francuskich. Wielu polskich dominikanów odbyło studia za granicą i to najczęściej na uniwersytecie w Bolonii, którego profesorowie uformowani byli przez uniwersytet w Salamance³⁷. Szkoła dominikańska pozostała wierna tomizmowi, wzbogaconemu o myśl humanistyczną, pochodzącą szczególnie z Salamanki. Powiązanie tomizmu z pewnymi elementami humanizmu było trwałym wkładem wniesionym przez szkołę dominikańską w rozwój myśli teologiczno-moralnej. Przez odpowiednie zestawienie elementu spekulatywnego i moralnego teologia ta zachowała charakter bardziej naukowy niż u jezuitów.

Szkoła dominikańska w Polsce w zakresie teologii moralnej reprezentowana była, obok Mikołaja z Mościsk, przez Samuela z Lublina (Wierchońskiego) i F. Ohm Januszowskiego. Wykład zagadnień moralnych w ich dziełach łączył spekulację teoretyczną z praktyczno-duszpasterskimi odniesieniami poszczególnych kwestii czy kazuś. Swoista profesjonalność miała pewne przedłużenie w uprawianej przez moralistów twórczości ascetyczno-mistycznej, posuniętej nawet tak daleko, że niektóre fragmenty dzieł teologiczno-moralnych robią wprost wrażenie dzieł ascetycznych. Praca kaznodziejska i spowiednicza wycisnęła piętno na twórczości teologiczno-moralnej wszystkich członków szkoły dominikańskiej. Biorąc pod uwagę ten fakt, dziwi jednak zbyt marginalne korzystanie z materiału skrypturystycznego i patrystycznego na korzyść autorytetów teologicznych. Szeroki dobór omawianej problematyki moralnej z pewnością uwarunkowany był wspomnianym praktycyzmem wykładów, choć wydaje się, iż był to także wpływ humanizmu. Brak wyraźnego uświadomienia potrzeby autonomizacji teologii moralnej świadczy o tym, że polska szkoła dominikańska tego okresu wzorowała się raczej na sumach spowiedniczych niż na koncepcji *Institutiones morales* teologów hiszpańskich.

III. TWÓRCZOŚĆ MIKOŁAJA Z MOŚCISK

W kontekście koncepcji teologii, a w niej teologii moralnej, w szkole dominikańskiej należy patrzeć na całość dorobku pisarskiego Mikołaja z Mościsk. Bogatą jego spuściznę pisar-

³⁷ R. Świętochowski, art. cyt., s. 214—216; J. Kłoczowski, art. cyt., s. 107 nn.; R. Świętochowski — A. Chruszczewski, art. cyt., s. 467 nn.

ską da się podzielić na cztery zasadnicze grupy: dzieła o treści filozoficznej; dzieła teologiczno-moralne; pisma o treści ascetyczno-mistycznej; tłumaczenia oraz inne drobne pisma.

Dzieła pierwszej grupy powstały na bazie jego wykładów z filozofii i mieszczą się w ogólnym nurcie logiki polskiej XVI i XVII wieku. Mikołaj z Mościsk opublikował podręcznik logiki, dedykowany Tomaszowi Zamojskiemu, synowi hetmana Jana, studentowi Akademii Zamojskich³⁸. Dzieło to doczekało się dwóch wydań, w tym jednego w Kolonii. Drugie jego dzieło stanowiło poprawioną i znacznie zmienioną wersję poprzedniego podręcznika³⁹. Doczekało się ono pięciu wydań, w tym trzech za granicą, w Kolonii. Warto też odnotować za wieloma biografiami fakt istnienia jeszcze jednego dzieła filozoficznego, zatytułowanego „Elementa ad universam Aristotelicam speculativam philosophiam”⁴⁰. Praca ta jednak zaginęła już w rękopisie, a być może nie została nawet w pełni ukończona.

Uzyskanie stopnia bakałarza, a później magistra (doktora) teologii otwierało dalszą karierę naukową i dawało prawo do prowadzenia zajęć z teologii w uczelni typu uniwersyteckiego. Dorobek piśmienniczy Mikołaja z Mościsk świadczy, że wykładał on tylko teologię moralną, rozumianą w sensie szerokim, zgodnie z ówczesnymi podziałami tej dyscypliny. Podłożem publikacji z tego zakresu były zapewne wykłady, konferencje i dysputy teologiczno-moralne w krakowskim studium general-

³⁸ Mikołaj z Mościsk, *Institutionum logicarum libri septem. Per Fr. Nicolaum Moscicensem Doctorem theologum ex ordine praedicatorum, editi. In quibus universa, quae ad eum facultatem necessaria sunt, succincte et sufficienter, atque adeo Marte, ingeniosa inventus Logicen intelligere, ac in eâ proficere valeat. Cracoviae, ex officina Andreae Petricivij Anno Domini 1606* (k. nłb. 2 ss. 157). Wielu autorów podaje błędny tytuł dzieła: „Institutionum logicalium”. Zob. J. Kowalski, art. cyt., s. 158; K. Chodykiewicz, dz. cyt., s. 332; F. M. Sobieszczkański, art. cyt., s. 912.

³⁹ Mikołaj z Mościsk, *Elementa logices in septem partes distincta auctore F. N. M. Ord. Praedicatorum. Superiorum permissu. Cracoviae ex officina Francisci Caesarij anno 1625* (ss. 284, 1 tabl). Sam autor tak pisze o tym wydaniu: *Haec Elementa alio quidem sub titulo edita verum ab auctoris absentiam non sine mendis. Postea alibi iterum irrequisito auctore recusa. Tandem etiam contra emanatum exemplar atque transmissum mendose impressa. Non restabat aliud, nisi in praesentia auctoris illa imprimi, et ab erroribus quibus hactenus scatebat expurgari*. Tamże, s. 5.

⁴⁰ Sz. Starowolski, *Scriptorum*, dz. cyt., s. 101; A. Bzowski, dz. cyt., s. 94; L. Teleżyński, dz. cyt., k. 221.

nym oraz wykłady kazusów sumienia, prowadzone z przerwami od 1594 r. aż do śmierci.

Pierwsze dzieło ukazało się drukiem w 1603 r. i dotyczyło problematyki elementów sakramentu pokuty⁴¹. Doczekało się łącznie ośmiu wydań samodzielnych i zbiorowych, w tym trzech w Kolonii. Zawiera wiadomości niezbędne, według ówczesnych przepisów prawa kościelnego do sprawowania sakramentu pokuty, tj. dotyczące oprócz grzechów i ich wyznawania także pewnych prawno-moralnych kwestii związanych z jego szafowaniem. Pobieżnie omówiona została problematyka cenzur oraz rezerwatów papieskich i biskupich. Na końcu znajduje się traktat ascetyczno-mistyczny poświęcony żywo dyskutowanemu w tym okresie zagadnieniu modlitwy wewnętrznej. W dziele prawie zupełnie nie ma jakichkolwiek powołań się na Pismo św., tradycję, magisterium Kościoła czy autorytet teologów. W części praktycznej pozostaje wyraźnie pod wpływem M. Azpilcuety zwanego „Doktorem Navarrusem” († 1586), w części zaś teoretycznej zawiera wiele elementów z komentarzy do św. Tomasza z Akwinu, zwłaszcza T. Kajetana (1534) i B. Mediny († 1581). Opracowanie to jest klasycznym przykładem tomistycznego ujęcia grzechu i sakramentu pokuty. Cechuje je nastawienie praktyczne, jasność i precyzja wykładu oraz dość wyczerpująca, choć mało pogłębiona analiza teologiczna. Pośrednio dostarcza ono także wiele treści cennych dla poznania obyczajowości i kultury ówczesnego społeczeństwa polskiego⁴².

Kolejne dzieło teologiczno-moralne ma również za przedmiot sakrament pokuty⁴³. Decyzją bp. M. Szyszkowskiego ogłoszoną na synodzie diecezjalnym w 1621 r., uznane zostało za pod-

⁴¹ Mikołaj z Mościsk, *Elementa ad S. Confessiones, non tantum sacerdotibus in foro poenitentiae tyronibus apprime necessaria: verum etiam omnibus poenitentibus exacte confiteri volentibus, summe utilia. Decem partibus comprehensa. Quibus accessit Tractatulus de studio meditationis. Authore (...) Superiorum permissu. Cracoviae in Officina Andreae Petricovii Anno Domini 1603* (k. nłb. 5, ss. 207).

⁴² Por. J. Bajda, art. cyt., s. 281; F. Greniuk, *Teologia moralna Tomasa Młodzianowskiego TJ na tle epoki*, RTK 20 (1973) nr 3 s. 12.

⁴³ Mikołaj z Mościsk, *Examen approbandorum ad S. Confessiones excipiendas et ad parochias obtinendas secundum modum ac ordinem per Ill. et Rev. Martinum Szyszkowski Episcopum Cracoviensem in Synodo Dyocesiana A. 1621 traditum. Authore (...) Cracoviae ex typographia Francisci Cezary A. 1621* (k. nłb. 1, ss. 40). Wydania tego nie odnotowuje rawet Estr, dz. cyt., s. 584. Aktualnie egzemplarz tego wydania posiada BJ sygn. 259513 III oraz Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauki sygn. 34492 III.

ręcznik dla przygotowujących się do egzaminów jurysdykcyjnych⁴⁴. Można przypuszczać, że było napisane na specjalne życzenie i według wskazówek biskupa. Porusza wszystkie podstawowe zagadnienia odnośnie do sakramentu pokuty, podane jednak w sposób bardziej sumaryczny z pewnymi wyraźnymi elementami dogmatyczno-kanoniczno-liturgicznymi. Odnacza się, jak podkreśla, zwięzłością, przydatnością i wiernością nauce Kościoła⁴⁵. Autor tym razem opiera się na autorytecie teologów, choć nadal minimalnie korzysta z Pisma św. i tradycji. Zależny jest nie tylko od T. Kajetana i M. Azpilcuety, ale także od D. Soto († 1560), G. Sayrusa († 1602), J. Azora († 1603), T. Sancheza († 1610), F. Suareza († 1617) oraz innych przedstawicieli szkoły dominikańskiej i jezuickiej. Ciekawe jest dość szerokie wykorzystanie prawa partykularnego polskiego jak również wielu obiegowych opinii moralnych w argumentacji i wyjaśnianiu poszczególnych kwestii⁴⁶.

Także następne dzieło z tej grupy dotyczy sakramentu pokuty⁴⁷. Było ono wydane samodzielnie i zbiorowo cztery razy w drukarniach krakowskich. Całość podzielona jest na trzy części. W pierwszej autor omawia zagadnienia materii bliższej sakramentu, spowiedzi, zadośćuczynienia, materii dalszej, typów grzechów i formy sakramentu pokuty. Druga część poświęcona jest ogólnej i szczegółowej analizie stanów sumienia, których podaje 32 rodzaje. Część trzecia zajmuje się rolą i zadaniami spowiednika wobec różnych trudności sumienia, głównie skrupułów. Rozwiązuje także niektóre kazusy i porusza problem probabilizmu jeszcze wówczas nie atakowanego — stąd ton wypowiedzi jest spokojny i umiarkowany. Na końcu posiada apendyks o absolucji heretyków w czasie Roku

⁴⁴ *Ego Sebastianus Nucrinus S. Th. Doctor (...) in Diocesi Crac: (...) Censor, fidei praesentibus facio; quia librum Responsionum ad quaestiones pro Examine approbandorum ad S. Confessiones excipiendas in Synodo Dioecesyana ab Illustrissimo et Reverendissimo D. Martino Szyszkowski, Episcopo Cracovien; traditas ab Amodum R. P. Nicolao Moscicensi Ordinis Praedic; S. Dominici, S. Theologiae Doctore conscriptum, vidi (...) ut praelo in lucem et utilitatem publicam ederetur censui et iudicavi.* Tamże, k. 1 v.

⁴⁵ Tamże, k. 2.

⁴⁶ Tamże, s. 234 n.

⁴⁷ *Mikołaj z Mościsk, Artis poenitentiarum tyrocinium. Cui elementa ad S. Confessiones, alias edita, nunc vero accuratius correctae, sunt inserta. Authore F. N. M. Ordinis Praedicatorum. Petricovij Typogr. S. R. M. anno D. M. DC. XXV (k. nłb. 7, ss. 416, k. nłb. 3, s. 116).*

św., oparty na bulli Piusa V *Coena Domini*⁴⁸. Dzieło ma charakter podręcznika dla początkujących spowiedników, ale w porównaniu z dwoma pierwszymi jest bardziej teologicznie pogłębione. Mimo tych zalet cieszyło się mniejszą popularnością, być może wskutek dość niskiego poziomu intelektualnego ówczesnego duchowieństwa. Zapewne wpłynęły na to także duże i częste nakłady poprzednich dzieł.

Biografowie współcześni Mikołajowi z Mościsk wymieniają jeszcze dwa inne dzieła teologiczno-moralne, które nie zostały wydane i zaginęły w rękopisach. Jak można się zorientować z tytułów, dotyczyły komentarza do *Sumy* św. Tomasza⁴⁹ oraz zawierały obszerny zestaw kazusów sumienia⁵⁰. Z pewnością znajomość tych dzieł ułatwiłaby całościowe poznanie jego doktryny teologiczno-moralnej, tym bardziej gdyby obejmowała komentarz do części moralnej *Sumy* Akwinaty.

Najprawdopodobniej na życzenie Sz. S. Makowskiego, a może i Wydziału Teologicznego Akademii Krakowskiej, dominikanin F. Ohm Januszowski przygotował pośmiertne wydanie zbiorowe dzieł teologiczno-moralnych Mikołaja z Mościsk pt. „*Theologia moralis*”⁵¹. Tytuł ten, niewątpliwie za szeroki w stosunku do treści, świadczy o ewolucji, jaką przeszli w tym czasie wydawcy, którzy dodawszy tylko traktat o małżeństwie uznali takie kompendium za wyczerpujący podręcznik teologii moralnej. Wydaje się jednak, że książka ta była dość kompletna, jeśli chodzi o potrzeby i wymagania w zakresie

⁴⁸ Mikołaj z Mościsk, *Appendix ad tyrocinium S. Artis poenitentiarum*. Tamże, k. 16.

⁴⁹ Mikołaj z Mościsk, *Summa theologica Angelici Doctoris Thomae ad formam syllogisticam exhibita et contracta*. Zob. Sz. Starowolski, *Scriptorum*, dz. cyt., s. 101; K. Chodykiewicz, dz. cyt., s. 333; A. Jocher, dz. cyt., t. 2, s. 60; J. Quetif — J. Echard, dz. cyt., s. 546.

⁵⁰ Mikołaj z Mościsk, *Lectiones casuum conscientiae*. Zob. Sz. Starowolski, *Scriptorum*, dz. cyt., s. 101; J. Quetif — J. Echard, dz. cyt. s. 546; S. Barącz, *Rys dziejów*, dz. cyt., s. 209; W. Wicher, art. cyt., s. 218.

⁵¹ Mikołaj z Mościsk, *Theologia moralis adm. Rndi Patris Magistri (...) ordinis praedicatorum, in tres libros distincta, videlicet in: Elementa ad S. confessiones Sacrae artis poenitentiarum tyrocinium Examen approbandorum ad sacras confessiones. Tractatus quoq; de matrimonio per modum supplementi annexus. Authore R. P. F. Ferdinando olim Januszowski, S. theologiae in generali studio Cracoviensi ord. praed. actuali Baccalaureo et Proregente. Superiorum permissu. Cracoviae typis Universitatis Anno Domini 1683 (k. 20, ss. 200+332+204+95).*

formacji duchowieństwa, zwłaszcza na odcinku sakramentu pokuty.

Na podstawie tej grupy dzieł należy uznać Mikołaja z Mościsk za teologa moralistę, a nie dogmatyka. Elementy dogmatyczne oraz prawne obecne w jego spuściźnie teologiczno-moralnej są umotywowane ówczesną koncepcją tej dyscypliny. Na gruncie polskim teologia moralna nie doszła jeszcze do pełnego usamodzielnienia, które na Zachodzie w wielu wypadkach już się dokonało. Tym można również tłumaczyć jej nastawienie legalistyczne, które powodowało pewien minimalizm w zakresie moralności chrześcijańskiej. Takie stanowisko było zresztą odbiciem poglądów polskich teologów XVII w. na powstałe w tym czasie opinie probabilistyczne⁵². Na reprezentowanej przez Mikołaja z Mościsk teologii zaważyło też przeznaczenie dla określonej grupy. Stanowisko takie decydowało siłą rzeczy również o doborze przedstawianych zagadnień i sposobie argumentacji oraz o proporcji w układzie poszczególnych elementów. Traktaty jego adresowane do proboszczów i kapłanów zajmujących się duszpasterstwem, kształtowały sumienia zarówno ich samych, jak i wiernych. Dlatego musiały wywrzeć znaczny wpływ na ówczesne życie religijne, przynajmniej w ogromnej diecezji krakowskiej. Przy tym należy pamiętać, że w świadomości ówczesnych teologów, zwłaszcza ze szkoły dominikańskiej, dopełnieniem i naturalnym przedłużeniem wykładu teologii moralnej były dzieła ascetyczno-mistyczne.

Pisma ascetyczno-mistyczne Mikołaja z Mościsk wiążą się z jego działalnością jako spowiednika przy kościele klasztornym św. Trójcy w Krakowie oraz w innych kościołach. Podstawowej jednak przyczyny ich powstania należy szukać w jego pracy wśród zakonów żeńskich, szczególnie w klasztorze dominikanek „Na Gródku” i norbertanek zwierzynieckich, gdzie pełnił funkcję spowiednika i kierownika duchowego oraz głosił konferencje dla zakonnicy. Takie grono adresatów miało wpływ na popularne traktowanie poruszanych zagadnień oraz łączenie rozważań teoretycznych z praktycznymi wskazaniem. Obejmują szeroką problematykę, nawiązując do aktualnych zagadnień duchowości tak zakonnej, jak i ludzi świeckich. W wielu wypadkach jest to pierwsza na gruncie polskim próba dania konkretnej pomocy душom dążącym do doskonałości.

⁵² Por. W. Wicher, art. cyt., s. 217. 225.

Trzy najważniejsze dzieła z tej grupy zostały napisane w języku polskim. Tym samym przedstawiają interesujący materiał dla studiów nad rozwojem języka polskiego oraz polskiej terminologii teologiczno-ascetyczno-moralnej. Uderza czystość i piękno tego języka, pozbawionego makaronizmów, i przypominającego złoty okres naszej literatury. Dzięki tym zaletom jest doskonałym narzędziem w przekazie treści ascetyczno-mistycznych⁵³. Zredagowanie jednak tych pism w języku polskim zamknęło im możliwość szerszego rozgłosu poza granicami kraju. W Polsce, co zgodnie podkreśla wielu biografów, cieszyły się uznaniem wśród szerokich kręgów odbiorców⁵⁴. Wydane były i wznawiane za życia autora, w latach 1624—1628, a także po jego śmierci, w fragmentach zaś nawet w czasach współczesnych.

Natchnieniem do napisania pierwszego z nich, a przynajmniej jego niektórych części, była choroba jednej z dominikank klasztoru „Na Gródku”⁵⁵. Praca ta doczekała się pięciu wydań. Posiada charakter popularny, dostosowany do poziomu intelektualnego sióstr zakonnych. Porusza zagadnienie choroby i jej niebezpieczeństw dla duszy oraz środków, jakimi należy się im przeciwstawić. Dominikański teolog daje się poznać w tym dziele jako doskonały obserwator człowieka i jego reakcji w konkretnych sytuacjach życiowych. Opracowanie ascetycznych aspektów przeżywania choroby było pierwszym na gruncie polskim podjęciem tej problematyki, a przy tym dokonaniem w sposób pogłębiony i nowoczesny. Ze względu na brak polskiej terminologii ascetyczno-mistycznej autor nadaje wyrazom łacińskim formy gramatyki polskiej i w ten sposób wprowadza je do polskiego słownictwa teologicznego.

⁵³ Por. M. Wiszniewski, dz. cyt., t. 9, s. 233; *Słownko o literaturze ascetycznej w dawnej Polsce*, GK 1 (1893) s. 393; A. Jocher, dz. cyt., t. 3, s. 289.

⁵⁴ P. H. Pruszc, *Forteca Monarchów i całego Królestwa Polskiego*, Kraków 1737 s. 265; F. Jaroszewicz, dz. cyt., s. 375; W. Wicher, art. cyt., s. 225; K. Górski, art. cyt., s. 438.

⁵⁵ Mikołaj z Mościsk, *Infirmarya Chrześcianańska, sporządzona przez iednego kaptana od S. Troyce F. N. M. Ord. Praedicator. Co w sobie zamyka na wtorey karcie naydziesz. Przydata się do tego Walna woyna duchowna. W Krakowie w drukarni Franciszka Cezarego 1624* (k. nłb. 2, ss. 92, k. nłb. 2). O powstaniu tego dzieła zachowała się następująca relacja: „... gdy jedna z nich (dominikank) rozchorowała się, dało mu to asumpt do wydania Infirmaryi, w której wyluszczył sposób zachowania się w chorobie”. K. Jucewicz, *Okruszyny biograficzne o niektórych ojcach zakonu kaznodziejskiego prowincji polskiej od r. 1609 do 1864*; Kraków 1864 s. 141. Rps KR 907. ArDomKr.

Kolejne dzieło z tego zakresu powstało z konferencji głoszonych w klasztorach dominikanek „Na Gródku” i norbertanek na Zwierzyńcu⁵⁶. Podobnie jak i w poprzednim przypadku nosi charakter popularny. Tematem jego jest zagadnienie modlitwy wewnętrznej, które autor omówił swego czasu w traktacie dołączonym do „Elementa ad S. Confessiones”. Stanowi swoisty podręcznik teorii i praktyki modlitwy ze szczególnym uwzględnieniem medytacji. Część druga zawiera szkice medytacji według trzech dróg życia wewnętrznego⁵⁷. Autor akcentuje chrystocentryczne ukierunkowanie całej ascezy chrześcijańskiej, chociaż w jego ujęciu życia duchowego nie dostrzega się nowych koncepcji. Na uwagę zasługuje uściślenie definicji modlitwy w ogólności, w której mieści się pojęcie modlitwy wewnętrznej⁵⁸. Książka była głównym podręcznikiem medytacji w wielu klasztorach żeńskich, nie tylko dominikanek i norbertanek.

Podstawowym pismem ascetyczno-mistycznym, stanowiącym *opus vitae* autora, było dzieło na temat doskonałości chrześcijańskiej⁵⁹. W ciągu jednego roku ukazało się pięć jego wydań. Ponownie wydano je prawie w sto lat później, a ostatnio opublikowano niektóre fragmenty⁶⁰. Dzieło to zrodziło się również z konferencji głoszonych dominikankom i norbertankom krakowskim. Oprócz ogólnych fundamentów koniecznych na drodze do doskonałości autor omawia dokładnie poszczególne etapy życia wewnętrznego. Jest to pierwszy polski podręcznik ascetyki i mistyki, obejmujący niemal wszystkie zagadnienia życia wewnętrznego. Nic dziwnego, że dzieło było ogromnie cenione, m. in. ze względu na jasność wykładu oraz

⁵⁶ Mikołaj z Mościsk, *Elementarzyk ćwiczenia duchownego*, którego części y Rozdziały ich niżej się położą. Zebrany przez F. N. M. Ord. Praedicat. w Krakowie w Drukarni Franciszka Cezarego 1626 (k. nłb. 6, ss. 368). Na temat powstania por.: K. Jucewicz, dz. cyt., s. 141; *Kronika* albo opisanie, dz. cyt., k. 118—124.

⁵⁷ Mikołaj z Mościsk, *Elementarzyk ćwiczenia duchownego*, dz. cyt., s. 41—201.

⁵⁸ Tamże, s. 1—3.

⁵⁹ Mikołaj z Mościsk, *Akademia pobożności z przydatkiem nie tylko zakonnym osobom do doskonałości potrzebna ale y świeckim do zbawienia barzo przygodna. Rozdzielona na pięć Classes, albo szkół, jako pokaże Register przed samą rzeczą położony*. Wydana przez F. N. M. Ord. Praed. za dozwoleńiem przełożonych. w Krakowie drukował Waleryan Piątkowski R. P. 1628 (k. nłb. 4, ss. 606, 108).

⁶⁰ Mikołaj z Mościsk, *Akademia pobożności* (fragmenty) (komentarz K. Górski), WDr 5 (1977) nr 9 s. 103—107; K. Górski, art. cyt., s. 438—440; tenże, *Duchowość chrześcijańska*, Wrocław 1978 s. 161—165.

precyzję nie zawsze przed tym jasno stawianych zagadnień ascetyczno-mistycznych. Część piąta poświęcona zagadnieniom ściśle teologicznym, stanowi sama w sobie obszerny traktat o misticie i modlitwie wewnętrznej, kontynuujący myśli zawarte w „Elementa ad S. Confessiones” oraz w poprzednim dziele. W wykładzie kontemplacji widać wyraźną zależność od Ludwika z Granady, a nie od Melchiora Cano. Jak wskazuje sam tytuł, książka przeznaczona była nie tylko dla osób zakonnych. Autor dedykował dwa jej wydania osobom świeckim: Annie z Rusca Lubomirskiej oraz Mikołajowi Ligęzie z Borku⁶¹. U podstaw całej jego twórczości leży przeświadczenie, że ascetyka jest naturalnym przedłużeniem moralności. Stąd pełny obraz jego doktryny to sakramentalna i ascetyczna koncepcja życia chrześcijańskiego, którą rozwijał zarówno w swych dziełach teologiczno-moralnych, jak i w ascetyczno-mistycznych.

Mikołaj z Mościsk może być uznany za najwybitniejszego pisarza ascetyczno-mistycznego, jakiego wydał jego zakon w tym okresie. Posługiwał się, jak jemu współcześni, metodą scholastyczną, ale porzucił prawie całkowicie spekulację na rzecz metody pozytywnej, co musiało być wynikiem osobistych przemyśleń w zakresie metodologii. Nie uległ wpływowi reformy M. Dobrocieskiego († 1608), nakazującej powrót do scholastyki. Doszedł widać do wniosku, że kultywowana pod koniec XVI w. przez niektórych profesorów Akademii Krakowskiej, zwłaszcza S. Sokołowskiego († 1593), metoda pozytywna jest bardziej odpowiednia w dziełach o charakterze ascetyczno-mistycznym⁶². Oprócz metody dodatkowym atutem w powodzeniu jego pism ascetyczno-mistycznych był także czysty i przejrzysty język oraz ukierunkowanie praktyczne.

W tej grupie spuścizny pisarskiej widoczne jest częste odwołanie się do Pisma św., mniej zaś do filozofów pogańskich i orzeczeń Kościoła. W odróżnieniu od innych pisarzy siedemnastowiecznych, dominikański teolog nie stosuje dosłownej cytacji za wyjątkiem tekstów biblijnych. Uprzywilejowanie Pisma św. jest posunięte tak daleko, że na prawie 1200 stronach druku znajduje się ok. 800 cytatów lub powołań się na

⁶¹ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie posiada egzemplarz, sygn. 7689, który był własnością kasztelana Stanisława Bzowskiego.

⁶² Por. W. Urban, *Akademia Krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549—1632)*. W: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764* (red. K. Lepszy), t. 1, Kraków 1964, s. 146, 291; W. Wicher, dz. cyt., s. 146.

Biblię⁶³. Świadczy to o wielkim uznaniu dla autorytetu Pisma św. jako argumentu dowodowego i przykładu dla omawianych zagadnień ascetyczno-mistycznych. Przy tym Mikołaj z Mościsk sam tłumaczy wiele tekstów biblijnych, idąc za dość powszechną tendencją tego okresu⁶⁴.

Interpretacja Pisma św. oparta jest na dobrej znajomości komentarzy, pochodzących zarówno z tradycji patrystycznej i spuścizn średniowiecza jak i z czasów jemu współczesnych. Można odnaleźć ok. 620 powołań się na dzieła Ojców Kościoła i pisarzy starożytności chrześcijańskiej oraz na ok. 50 teologów. Najczęściej przytaczany jest św. Grzegorz Wielki (72), natomiast z teologów — św. Bernard z Clairvaux (101)⁶⁵. Cytowani autorzy należą do różnych szkół teologicznych, związanych z zakonami czy z określonymi środowiskami naukowymi. Reprezentują szkołę dominikańską (św. Tomasz z Akwinu), franciszkańską (św. Bonawentura), cysterską (św. Bernard), niemiecką nadreńską (Tauler, H. Suzo), „*devotio moderna*” (Tomasz a Kempis, J. Alvarez de Paz). Największy wpływ na poglądy ascetyczne Mikołaja z Mościsk wywarła mistyka hiszpańska.

Dzięki swej twórczości ascetyczno-mistycznej Mikołaj z Mościsk wszedł na trwałe do dziejów tej dyscypliny na gruncie polskim, odgrywając w niej znaczną rolę także w późniejszych czasach. Chociaż autorzy polscy, z wyjątkiem Samuela z Lublina, nie cytują wprost jego dzieł, można dostrzec pewne podobieństwa i zależności w głoszonych poglądach, szczególnie u Sz. S. Makowskiego i F. Ohm Januszowskiego, jak i w całej szkole dominikańskiej.

Ostatnią grupę pism stanowią tłumaczenia oraz dzieła różne. Przetłumaczył trzykrotnie regułę św. Augustyna oraz oparte na niej konstytucje dominikanek i norbertanek⁶⁶. Przek-

⁶³ J. Kowalski, *Pismo św. w twórczości ascetycznej Mikołaja z Mościsk (1559—1632)*, RBL 20 (1967) nr 2 s. 86—93.

⁶⁴ W. Smereka, *Biblijstka polska (wiek XVI—XVIII)*. W: DTKP, t. 2, cz. 1 (1975) s. 254; R. Świętochowski, *Szkolnictwo...*, art. cyt., s. 220.

⁶⁵ J. Kowalski, dz. cyt., s. 28.

⁶⁶ *Reguła S. Augustyna Biskupa Hiponeńskiego i Konstytucje abo Prawa Sióstr Zakonnych S. Katarzyny Sieneńskiej, nazwanych trzeciego habitu abo stanu pokutnego S. Dominika przełożone na polski przez F. N. M. ord. praed. z zlecenia przełożonych, w Krakowie 1616* (k. nb. 4, ss. 12, 112).

Reguła S. Augustyna, Hiponeńskiego Biskupa, Doktora kościelnego i Konstytucje Sióstr wtórego Habitu Zakonu Kaznodziejów, przełożone na polski przez F. N. M. ord. praed. z zlecenia przełożonych (b.

ładów konstytucji dominikanek dokonał na specjalne zlecenie kapituły prowincjalnej z dn. 3 V 1626 r.⁶⁷ W swoich komentarzach przy interpretacji poszczególnych przepisów prawnych szukał uzasadnień w Biblii. Pozostawił też dziełko o tematyce dogmatycznej, w którym pisze o relikwiach i odpustach, podając naukę Kościoła katolickiego, bez wdawania się w polemikę z protestantami⁶⁸. Wydał też broszurę zawierającą wykaz relikwii przechowywanych w kościele parafialnym św. Jana Chrzciciela w Mościskach⁶⁹. W dziele „Elementa logices” zamieścił autor fragment swego wiersza⁷⁰, który jednak nie świadczy, jak się wydaje, o jego szczególnych zdolnościach poetyckich.

Zachował się w rękopisie wspomniany wyżej list do generała zakonu M. H. Beccarii. Jest to jedyny znany rękopis Mikołaja z Mościsk. Na wielu dokumentach w Archiwum Dominikanów w Krakowie występują jego podpisy wśród naczelnych władz prowincji polskiej.

ZAKOŃCZENIE

Twórczość Mikołaja z Mościsk, obejmująca tak różnorodne dyscypliny, jest widocznym świadectwem żywotności i rozwoju polskiej teologii XVII w., wbrew dawniejszym opiniom.

m. r. w.) (Kraków po 1626) (k. nlb. 4, ss. 134, 283). *Regula S. Augustina Hiponeńskiego Biskupa i Doktora kościelnego i Constitucye Panien Zakonu Premonstratensów przelożone na polski przez F. N. M.* (b. m. r. w.) (k. nlb. 4, ss. 10, 128).

⁶⁷ *Comittimus r. p. f. Nicolao mag., ut constitutiones sororum nostri ordinis de observantia, una cum suis declarationibus idiomateo polonico typis mandet (Acta capituli intermedii provincialis provinciae Poloniae ord. praed. Lublini in conventu s. Stanislai celebrata 3 mensis mai anno Domini 1626. W: Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum (1603—1700), t. 2 (ed. R. F. Madura) s. 395. Mps Pp 372 I. ArDomKr.*

⁶⁸ Mikołaj z Mościsk, *Nauka o Świętych Reliquiach y o Odpustach. Wszystkim prawdziwym Krześcianom do czytania y wiedzenia barzo potrzebna przez F. N. M. Orp. Praed. Z dozwoleciem przelożonych* (b. m. r. w.) (Kraków ok. 1626) (k. nlb. 10).

⁶⁹ Mikołaj z Mościsk, *Reliquiae authenticae quae asservantur et coluntur in ecclesia parochiali S. Joannis Baptistae civitatis Moscicensis. Anno Domini MDCXXX Fr. Nicolaus Moscicensis S. Th. D. Ord. Praed.* (b. m. w.) (k. nlb. 2).

⁷⁰ *Faelices hastae Maurortis in agmine primae (Mostili quondam sanguine purpureae) Vestra pace, precor, Logices iste mens libellus) In Zamosciade lumina deveniat. (Sic Ione nata iubet Pallas, sic arbuter olim) Et ferri, et calami, Maximus ille Sarius.* Mikołaj z Mościsk, *Elementa logices*, dz. cyt., k. 1.

że polska kultura tego wieku przeżywała okres stagnacji. Jak wykazują nowsze badania działało wówczas wielu wybitnych teologów, którzy pozostawili znaczny dorobek zasługujący na zainteresowanie się nim także dzisiaj. Ówczesne piśmiennictwo teologiczne, a w nim i teologiczno-moralne doczekało się już szeregu opracowań i jest coraz lepiej znane. Nie można jednak tego powiedzieć o pismach Mikołaja z Mościsk. Szczególnie dotyczy to jego pism teologiczno-moralnych, które nadal oczekują na pełne opracowanie. Wydaje się, że ogromna popularność, a tym samym duże oddziaływanie tych pism powinny skłonić badaczy polskiej przeszłości do bliższego zajęcia się Mikołajem z Mościsk jako teologiem moralistą. Poznanie tego odcinka jego twórczości rzuci zapewne wiele światła także na inne jej działy (filozofia i ascetyka), które są wprawdzie lepiej opracowane, ale wciąż jeszcze nie wyczerpująco. Zwłaszcza jego ascetyka i mistyka, stanowiące przedłużenie doktryny moralnej zyskałyby na tego rodzaju monograficznym opracowaniu.

Das Leben und Schaffen Mikołaj aus Mościska
(1559—1632)

Zusammenfassung

Die polnische Kultur, also auch die Theologie des XVII. Jhs. wurde bis vor kurzem für eine Periode der Stagnation und des Rückstandes gehalten, ohne jegliche positive Elemente, die würdig wären, vererbt zu werden. In letzter Zeit, beginnt man jedoch festzustellen, dass diese Beurteilung ahistorisch war. Die Theologie wurde damals durch viele berühmte Autoren repräsentiert, wie Adam aus Opátów, Samuel aus Lublin, T. Młodzianowski oder Sz. S. Makowski, Hier gehört auch der Dominikaner Mikołaj aus Mościska. Er studierte im Krakauer Generalstudium und an der Universität in Bologna und Padua. Er war Doctor der Theologie. Im Kloster hatte er viele Funktionen in der Verwaltung (u.a. war er Vikar der Kontrata Masoviensis, Prior des Klosters in Bochnia, Plock und Sandomierz). In den Jahren 1593—1603 war er Regens des Krakauer Studiums. Dort hat er Vorträge zur Philosophie (1584—1589) und zur Moraltheologie (1611—1632) gehalten. Sie fanden bei anderen Professoren Anerkennung. Er starb im Krakauer Konvent. Man hielt ihn für heilig.

Mikołaj aus Mościska war zeitlebens als Mitglied des Predigeror-

dens unter einem starken Einfluss der theologischen Schule der Dominikaner und der allgemeinen Regeln, die innerhalb des Ordens den Unterricht der Theologie regelten. Im Schaffen des Autors lassen sich folgende Bereiche unterscheiden: philosophische Schriften, theologisch-moralische und asketischmystische und ausserden Übersetzungen und andere. Die erste bilden Handbücher zur Logik, sie wurden 7 mal herausgegeben, 4 mal in Köln. Das sind sehr moderne und wertvolle Schriften, wenn auch weiterhin bis heute nicht gut erkannt. Die theologisch-moralischen Schriften befassen sich grundsätzlich mit dem Sakrament der Busse. Diese wurden 23 mal herausgegeben, 3 in Köln. Diese Werke waren damals sehr gefragt und dienten als Hilfe für Examina und auch als praktischer Wegweiser für den Religionsunterricht. Sie haben starkes theologisch-moralisches Profil, was damals in Polen und sogar einige Jahrzehnte später ein spezifisches Evenement war. Die asketisch-moralische Schriften sind aus den Konferenzen und Lehren hervorgegangen, die damals in den Klöstern der Dominikanerinnen und Norbertanerinnen stattgefunden haben. Es waren derzeit die besten, in polnischer Sprache verfassten Handbücher zur Askese und christlicher Mystik und sind was damals auch eine Tendenz war, die Kontinuierung der theologisch-moralischen Arbeiten. Sie wurden 11 mal herausgegeben, und ähnlich wie die moralischen Schriften wurden sie nach fast 100 Jahren seit 1. Edition erneut herausgegeben. Mikołaj aus Mościska hinterliess auch Übersetzungen der Klosterregeln und Konstitution und kleinere dogmatische Arbeiten. Nach vielen Biographen sind ein paar Werke dieses Theologen in Handschriften verlorengegangen und bis in unsere Zeiten blieben nur ihre Titel erhalten.

Aus der bisherigen Forschung, die sich mit dem Leben und Schaffen Mikołaj aus Mościska befasst, geht hervor, dass am wenigsten seine theologisch-moralischen Schriften bekannt sind und sie warten noch immer auf monografische Bearbeitung. Die Schöpfung dieses polnischen Theologen aus der Wende des XV.—XVII Jhs. verdient ein breiteres Interesse und trägt bestimmt dazu bei, in die Kultur und Theologie dieser Periode bessere Einsicht zu gewinnen.

A. F. Dziuba